

דף לספרות

סמכותה של הביקורת הצעירה

מאת א. ב. יפה

אין אתה יכול לדעת מהו בעצם, אם הוא קרוב יותר לשמאל או לימין.

ובכל זאת — „הזדהות“

דן מירון נוטש את עמדתו הנייטרליסטית רק כשהוא בא לדון בהתפתחותה של הספרות העברית בשלושים השנים האחרונות. בתחום זה הוא מתגלה כ„בן דורו“, למרות זאת מטענו התרבותי וכונן במתן רחבים יותר מאלה של מרבית חבריו בנייג'לו. במקור מות שונים בספרו נוגע דן מירון בשירת שנות השלושים שים בכללה (לבד מיינו הייחודי באלתרמן וברטוש, המייצגים שירה זו, דיון שאף הוא אינו נקי מגילויי יחס אופייני של בן הדור הצעיר לסופרים הגדולים ממנו בעשרים שנים ומעלה) ואם כי גם כאן הוא נוקט לשון של זהירות וניסוח אלגנטי ככל האפשר, מגיחה מאחורי „החזית המכובדת“ דעתו האמתית, שעיקרה של „החריפה“ ואם מותר לנו לנסות ולסכם, בעיקר על סמך המאמרים שפירסמו בשנים האחרונות דן מירון ונתן זך, את סולס-הערכים הספרותי של דור זה נמצא שהוא היפוכו של סולס-הערכים שהיה מקובל באסכולה המודרנית של שנות השלושים והארבעים. אז חשב אברהם בן-יצחק „פרקורסור“ הגדול של השירה „לדורנית העברית: הם שכחו את בן-יצחק והמליכו תחתי את דויד פוגל. נ. זך כתב מאמר גדול שבו הוא ניסה למעט דמותו של אלתרמן כמשורר; ד. מירון מבין את דעות חברו בתוך פרקי אלתרמן שלו וסופר ידיו על חלקו; מירון פירסם בעתונות מאמרים שוללניים על שירת לאה גולדברג ובנימין גלאי; בשירת שלונסקי לא טיפל עדיין איש מן הצעירים האלה, אך מהערות צדדיות בספרו של מירון משתמעת השגותיו עליהם, אבל, „אבות“ בכלל אי אפשר להסתפק ב„אבות“ אנגליים ואמריקניים בלבד (פאונד, אליוט, ראשי הורס „האימאג'יסט“ באמריקה וכו') זה לא נוח ביותר, ואז בא תור „התגליות“ מגלים מחדש את יעקב שטיינברג, את יהודה קרני, את חיים לנסקי, אמנם עדיין לא הוכחה היותה הפנימית והשורית שית של המשוררים הצעירים שלנו „אבות“ אלה, אבל סוף סוף נמצאה אחיה כלשהי, וגם זו לטובה.

מהו בעצם שורשה של תופעה זו? דן מירון יודע כי „אפשר ליטול מביקורת זו את עוקצה בצורה מעודנת יותר של „רלאטיביות היסטורית“ משוררי שנות העשרים והתמרוו כנגד שירת דורו של ביאליק; ממש כך נא לצים המשוררים הצעירים כיום להתענר משירתו של אלתרמן. תהליך הגידול וההגדרה העצמית של המשורר הצעיר כדור, לפי תורה זו, במידה נגד הדור הקודם, ובראשו, כמובן, הדמות האוטוריטטיבית הגדולה, המסמלת „את כוחו ואת סמכותו.“ (עמ' 87) אבל הוא דוחה הסבר זה כדרך „התחמקות מהתמודדות ענינית-ביקורתית עם הטענות הממשיות שהושמעו נגד יצירתו של המשורר המתקף.“ הוא רואה את ההסבר על דרך הרלאטיביות „הנוטה לייחס את ההתנגדות לשירתו של אלתרמן ודורו למניעים פסיכולוגיים של כורח ההתבגרות, הפועל על המשוררים הצעירים“ כהסבר קלוש וקל מדי, שאין על כדי להאיר את התופעה. אמנם גם הוא עצמו אינו יורד לשורשם של דברים ואינו מציע לנו הסבר מקיף ומעמיק יותר לתופעה, אך הוא מסכם לכל הפחות את העמדה הצעירים קוגש את ניסוחה. מסתבר מדבריו שהצעירים דוחים כל דחייה סטטאלית, את „קונצפציה המקצבית-מסיקאלית, שנלחקה מן השירה הרומנטית לקיחה ישירה ביותר“ (עמ' 87). הוא רואה במוזיקה קאלטורית שירתם של שלונסקי ואלתרמן „העבר לקובי מונוטוני מעיקף“, ואף שחוקר אה ויסטוה המצב למרגל בכתיבתו. אפשר שווי דעתו האישית של דן מירון, ועל כן אין הוא טורח לוודא אותה ולהוכיחה. אך כנגד „עדותו“ זו אפשר להביא עדויות של אנטי-ספרות וקוראים המתפעלים מן המוזיקאליות של בשרי „אבני בחו“ ו„כוכבים בחוץ“. אילו היה דן מירון קובע את קביעותיו באורה אישי סובייקטיבי מוצהר, לא היה מקום לבוא אליו בטענות, אך הוא נוקט גם כאן בטון פסקני, הבעיה עצמה ראיה לבידוק מדויק דת-יותר, בעיקר ראוי לשומת-לב. ענין התמודדות שחלות כטעם מדור לדור, אנו יכולים להבין כי חסדי המוזיקה האלקטרונית שוללים את המוזיקה הרומנטית. אך האם יש בזה כדי להוכיח את יתרונה המוחלט של המוזיקה האלקטרונית?

דן מירון חוזר לנושא זה בתוך פרקי רטוש שלו (עמ' 165) וכאן אינו מחדש הרבה לעומת מה שכבר אמר. פרט להתבולה שנועדה להוכיח משהו, אך למעשה אין הוא אהב את שירי לאה גולדברג, וזו זכותו. אבל שיר של לאה גולדברג עם בית מתוך שיר של רטוש, אין הוא אהב את שירי לאה גולדברג וזו זכותו. אבל נסינו השירותי להוכיח עליונותו של שיר-רטוש (מקרי) על פני שיר-גולדברג (מקרי) — אינו מעורר יחס של אמון. (אגב: בהשוואה שירותית של שני שירים עוסק גם נתן זך בחוברת האחרונה של „יוכני“, ואף הוא מצליח רק להוכיח לנו עד מה בלתי הוגנת היא השוואת שני שירים שונים, של שני משוררים שונים, על נישאים שונים, שנכתבו בזמנים שונים, שטרם נלצין איזו עליונות מדומה של משורר שזכה למידה פחותה של הערכה על פני משורר מקובל יותר.)

בין „ליטראטורה“ לספרות

גם מטענותיו של מירון נגד שירת נתן אלתרמן ניתן ללמוד יותר על המבקר מאשר על המבוקר. אלתרמן שייך לדור שהיה מעורה מאד בחיי הארץ מיום שעמד על דעתו, ליווה בשירו ובפזמונו את מפעלי הבנייה ו„ההנהגה, נחשב לנציג מובהק של „הספרות המגויסת“,

Littérature engagée דן מירון ונתן זך נחשבים לבני הדור שעיף ממשיות ומגויסים, שרק מן הנושא החברתי והלאומי ריחוק מוחלט כדי להחזיר „ל„אני הפנימי“ את מלא זכויותיו כספרות — גם את הזכות ליחס לענין ואפילו ציני למעשה אבות. אך אין טעם בהאשמות אישיות; המציאות וההתפתחות ההיסטורית הם שקבעו במידה רבה הלך-דרכו זה. גם מי שאינו שולל כליל את הספרות הזאת על ערכיה, לא יכול להתעלם מליקוי אחד רציני שבה. שורשיה במציאות רופפים ביותר, אחיזתה במוחש מועטה, ועל-כן היא „ליטראטית“ מאד, סובלת מעודף יסודות אלה שנועדו לחלוטין בספרות „דור הפלמח“ בהתחלה, והנה, דווקא זך ומירון מסמיים את אלתרמן בריחוק מן הריאליזם. דן מירון כותב: „שירת אלתרמן נתונה במתח מתמיד של מאבק על זכות הקיום של עולם בדוי, עולם המלים והתארים של השירה, לעומת הממש של המציאות הטבעית ושל הקיום האנושי. (וכו' עמ' 76) נתן זך טוען (לפי סיכומו של מירון) כי שירת אלתרמן היא „סתמית“, „ספרותית“, „אנטי-שירתית“, „בלתי-אנושית“, „שכלתנית-מגמתית“, „ערטלאית“, וזאת רק משום ש„אלתרמן הביא לתוך שירו דימויים והשאלות הלוקחים מעולמות רחוקים, ולאו דווקא מתוך המציאות הארצית שראלית הממשית. בנקודה זו גובלת ביקורתם של הצעירים עם התבעות הקיצוניות של הריאליזם לסור גיו, (המסורתי, הסוציאליסטי, הציוני), ומשונה הדבר שהם באים בטענות כאלה נגד סופרים מבוגרים מהם ואינם שוקדים לתקן ליקוי זה ביצירותיהם.

התביעה להתמודדות עם המציאות המוחשית חוזרת בדברי מירון על מ. שמיר: „שמיר קושר לאלק את התהילות הסטירואספיות של הסנינה הרשמית על נופלי תש“ח משום שהוא מסרב להתמודד עם גיבור מוחשי ובולתי סמלי במובן הצר של המושג. הוא משתדל לאבן את נושאו במסגרת עיונית כללנית ולהשתמש מן הצורך לעשות את חשבונו הנוקב של אליק עם עצמו ועם העולם שהקיף אותו.“ (עמ' 363) והתמיהה בעינה עומדת!

מוטיבים זהים

גילוי מוטיבים יסודיים היא אחת הדרכים היעילות ביותר של הביקורת המודרנית לשם תיאור דמותו של יוצר. דן מירון עוסק הרבה בשיחזור נעמיות היסוד ביצירתם של המשוררים והסופרים שעליהם הוא כותב (ולרוב בהצלחה). ועם זאת מתעוררת פליאה: מדוע הוא מוצא מוטיבים זהים אצל יוצרים שונים. דמותו של האיש החזק מתגלה לו אצל יוהר (עמ' 221) ואצל שמיר (עמ' 349) בשינויי-נוסח ועיורים; הגבר האבתי נמצא לו אצל אלתרמן (עמ' 82) ואצל יוהר (עמ' 270); הטובדור ו„הגברית היפה האכזרית“ (La Belle Dame sans merci) אצל רטוש (עמ' 143) ואצל יוהר (עמ' 212 ו-242). דין החזרה חל גם על אידיאות — בעיקר על רעיון הדעה-היסטוריוזאציה — אך בדברי כבר נתארכו יתר-על-המידה...

השנות אלה לא מצא את ערך ספרו של דן מירון. נודעת לו חשיבות, למרות כל פגמיו, בעיקר משום שהוא מהווה צעד קדימה לקראת גיבוש עמדותיה והשקפתה של הספרות הצעירה ב„הזמן. ועלם העובדה שהרחבנו את הדיבור עליו מליכתו כי יש בכוחו להעלות בעיות ולעורר דיונים לליבון כמה מבעיות היסוד של ספרותנו בזמן הזה.

(*) דן מירון: ארבע פנים בספרות העברית בת ימינו. עיונים ביצירות אלתרמן, רטוש, יוהר, שמיר. תוצאת שוקן, תשכ"ב.

בדורות האחרונים היתה הביקורת העברית בעלת אופי אסאיסטי, טובי המבקרים שלנו היו כותבים מסות על התרשמויותיהם מיצירות ומדמויות של סופרים, היו מביעים דיעותיהם על ספרים ועל מחברים בצורה אי-שית-סובייקטיבית, אם במחוסס ובניסוח לירית-אוטוביור גראפית (פיכמן) ואם בחוקף ההכללה התרבותית-הרבתה (צמח) — אך כל אחד מבין מבקרים אלה דיבר רק בשמו שלו, הירבה להשתמש בתיבה „לדעת“, „בעיני“, „מנקודת ראות“, וכיוון שידע כי אינו פוסק אחרון ולא דן חיד, לא ניסה לכופ משפטו על זולתו והסתפק בדרכי ההסברה המתונה. בשנות הארבעים חדרה לתוך הביקורת שלנו ההשפעה הגרמנית והחל תהליך אטי של „מדע-איזאציה“, המבקרים שהסתמכו על איזו אוטוריטה של תורת-נוי מפורסמת ראו את עצמם אבות בית-דין לערער על קביעותיהם. בצלם החלו לפעול המבקרים הצעירים שראשית תופעתם חלה בשנות החמישים, וב-פיהם כבר שגורה הלסקיזה היורידית המובהקת. אני קורא בספרו של דן מירון ואני נתקל על כל צעד ושעל בדברים על חוקיות וחוקיות ברזל אפילו, בהוכחת חוקים ועיקרים, כללים וע-רכים, אני למד ששימוש בדרך מסוימת בשיר הוא לגיטימי וגילוי מסוים בסיפור הוא רלוואנטי — והרי לפנינו מסכת שלמה של ביטויים שאולים מעולם המשפט שבצורתם אפשר להשמיע דברי קיטרגו או סניגוריה ולהוציא פסק-דין. וכן נהפכה ביקורת-הספרות למשפט וההכרעה הסופית והמוחלטת נתונה בידי היצור האימפרסונאלי המצטט בעלי-אוטוריטה לועזים ומסתמך על תפקידים שאירעו בספרות-העולם ולבסוף הוא מוציא את פסק-דינו, הצודק או השרירותי, בהס-תמכו על איזו חוקיות אימאננטית שאין עליה עוררין.

אך כיוון שאנו עוסקים סוף-סוף רק בספרות, אולי מוטב שנוכר שעוד לא נמצא בעולם ספר החוקים המושלם שעל-פיו אפשר לקבוע קניימיה מוחלטים, כי הדיון עדיף בתחום זה על הדיון, כי אין טעם אובייקטיבי כשם שאין גם משפט אבסולוטי, — ועל כן טוב יעשה המבקר אם יפשוט גלימת אב-בית הדיון, יתורר לכלי-אומנותו וללקסיקה האישית שלו, ירחק מ-קביעות שרירותיות ויחזיר קצת ענווה למקצוע שהוא רחוק ביותר מלהיות „מדע מדויק“.

המינוח

דן מירון, שהוא אולי הדמות הבולטת בביקורת הצעירה שלנו, מוכיח בספר זה כמה מסגולותיו הטובות. הוא מיטיב לגלות מוטיבים סריים ביצירת סופר, מצטיין בניתוח הטקסטואלי, גלישותיו לתחום הספרות וההשוואתית מגלות את היקף השכלתו, לשונו עשירה ומדויקת, כתיבתו — כשהיא משוחררת מעומס של „מדעיות“, — רהוטה, שוטפת, סינתטית (ראה הפרק „מי צלג“ — בעיותיו האמנותיות של סיפור מלחמה). אבל דפים כאלה אינם, לעצרו, מרובים בספר. בדרך כלל הוא נוקט בלשון „מקצועית“ ביותר, השאולה מ-משוררים של מבקרים אמריקניים בני-זמננו. כמעט בכל עמוד אתה נתקל בביטויים כגון: „אסכאטולוגיה“, „עבר אפי“, „הווה חווית“, „תחביר גלי“, „משפטים אמור-פיזי“, „רפורטאזיות“, „קולוויט של סלג“, „עושר קונוטטיבי“ וכיו"ב, שאינם נראים הכרחיים להבהרת כוונותו של המבקר. לעתים נדמה לנו שהם גורמים להכבדה „לאקדמיזאציה“, של הטקסט הביקורתי, הם מעבירים את הדיון לספירה האסתטית-הפורמאלית, שבה מאבדים הדברים את משמעותם העיקרית, הנה, לדוגמה, כיצד מתאר מירון בעזרת הווארגן הביקורתי שלו את סיפורו של יוהר „שיירה של חצות“:

„את מקומו של העבר האפי, שלט ב„חברת-חזעה“ ובהשבו, שב ותופש התזה החזיתית, הכתרקס והולך. תודעתו של הגבור שבה ונעשית מכלי קולט לאובייקט התיאור. גם המוטיבקה התיאורית והפסיכולוגית שבה אל מקורה האשון. (עמ' 275)

בדבריו על „השבוי“ שוב חוטא מירון בהגדרות מושגיות בנארגון הידוע: „המתח-של גורל היחיד אל מול הקבוצה המלוכדת או של עמידתו בפני הגבר החזק מופיע בסיפורים תוך אפליקציה כרוזה לנושא המלחמה במובן האובייקטיבי היצוני שלו, אך אין לו קיום סיפורי עצמאי“ (וכו' עמ' 273).

ואין בדברים אלה אפילו כדי לרמוז על הפתוס האנושי העמוק שבסיפור הנדון, אך לא תמיד כותב מירון כך. בעמ' 282 הוא נתן לנו שיחזור נאה מאד של „חברת חזעה“ ומוכיח את רגישותו לטקסט הספרותי, מעבר לניתוח הפורמאלי.

אך בדבר-כלל, פרקים אלה על סיפורי ס. יוהר הם מפורטים מדי ואינם נקיים מהדגשותיתר וחזרות. ניר תוחי הטקסטים (שהם רצויים כשלעצמם, בעיקר בספר רותנו שביקורתה לוקה לרוב בהכללות מופשטות וב-מליציות סתמיות) נעשים כאן בהקפדה ובפירוט-יתר, כבסמינריום אוניברסיטאי. ונדמה לנו כי הספר היה נשכר מקיצורו.

ענין אחר שכבר רמזנו עליו לעיל, הוא ההסתמכות המופרזת על תיאורטיקנים של הספרות. דברי צ'דוויק על האווירה ההירואית בספרות האפית (עמ' 39), פראנק שטריך (עמ' 104) הם בעיני מירון דברי אלהים חיים ושל-פיהם הוא חורץ דינם של שירים ומשוררים בלא היסוס. נסיון זה להפוך את הביקורת למשהו מעין „מדע מדויק“ נראה לנו די מפוקפק. ואנו נוטים לסמוך על טעמו של המבקר העברי יותר מאשר על התיאוריות הלועזיות שבהן הוא נעזר.

יוקנו של מבקר

אינני יודע אם אמנם ביקש מירון לרמוז שאלתרמן, רטוש, יוהר ושמיר הם בעיני „פני הספרות“ העברית בת זמננו. אינני יודע אם מידת תחשבונו סופרים אלה עומדת בפרופורציה למספר העמודים שהוא מקדיש בספרו לכל אחד מהם. (אלתרמן) — 97 עמודים, רטוש — 63, יוהר — 167, שמיר — 34) אני נוטה לסברה שה-דברים אינם מחושבים, שיד המקרה היתה בקביעת הקף הפרקים, — אם כי בדרך הטיפול בסופרים הגדול המבקר לעשות בנסיון הריאליזאציה של שירת רטוש ולעור מת זאת קיפח את שמיר בהערכתו הרפרפנית.

ורן הכתיבה והשיטה הביקורתית אינם אחידים בכל

פרקי הספר. בדבריו על אלתרמן ונתן זך, מירון את דעתו בעיקר על גילוי השפעות ועל הגדרת הגותו של המשורר; בדבריו על רטוש הוא מפרך כמה דעות הרווחות בביקורת שלנו ומשתדל לבחון ערכי שירתו תוך כדי הבקורת עולמה הרותני של המשורר; הפרקים על סיפורי יוהר הם נסיון רציני לקבוע את מקומו בספרות הארצישראלית תוך כדי הבלטת ייחודו; ואילו הפרק על שמיר בנוי בעיקרו על ניתוח כמעט פסי-כואנאליטי של הגיבור השמירי הטיפוס, ודאי, בכל אחד מן הפרקים האלה משמשים כמה וכמה יסודות בערבויה, ישנם גוונים ובני-גוונים, וסוקר הספר יכול להתפתות לעיוך טיול בעקבותיו של דן מירון ולתה-דין עמו על כמה מן הסוגיות שהעלה. אך נראה לי כי יהיה זה מעניין יותר לבסות ולגלות את אישיותו של המבקר עצמו, המסתתרת בין השיטין והמתגלה מכלי-משים.

לכאורה, אין לך דבר קשה מזה בתחום זה של „ביקר

רת מדעית“. אך דמיון בתשומת-לב בחוקים הספר יגלה

את דמותו, את נטיותיו ואת טעמו של המבקר, למרות

הימנעותו העקרונית לדבר בגוף-ראשון ולמרות זתי-רותו המרובה.

דן מירון מבקש להיראות כמבקר ספרותי עצמאי,

הדן על פני עקרונות אמנותיים בלבד, — בסיוע יסודות

פסיכולוגיים. — מבקר בלתי משוחד, בלתי מוגדר מבחי-

נה חברתית ופוליטית, בלתי משתייך לשום קבוצה ספ-

ריות, בלתי מזדהה עם תנועה כלשהי. אין הוא פוסל

גולות שום שיטה או אידיאולוגיה, כי הוא פועל, לכאורה, רק בערכים ספרותיים. הוא מתווכח עם כמה

מבקרים מארכיסיסטים (ד. כנעני, י. רינג) אך לא דווקא

משום שהוא פוסל את המארכסיסטים, אלא משום שהוא

סבור, כי הם מסלפים את התורה שבה הם נאחזים

ויאלו הוא, ד. מירון, מבין אותה הרבה יותר טוב:

„הביקורת המארכסיסטית המתפעלת מחזון זה ורואה

בו עיקר גדול בהשקפת עולם מתקדמת מבטאה לא רק

הפיסה מוטעית בעולמו של אלתרמן“ אלא קודם כל

חוסר בהירות אידאית מארכיסיסטי...“ (עמ' 57) בדבריו

על שירו של י. רטוש „ארגמן“, שנכתב תחת רושם

מותו של אברהם שטרן, כותב המבקר: „הערכים שנתגלמו

בניו ובמותו של המורד הפייטן (מחבר, חיילית אל-

מניס) — התעוזה, הנכונות ליטש ההירוא, החלחלה

אל הגדולה ואל ההדר (חלום המלכות) המשיחי של

יאר, הצמידות הקנאית לעקרון ונכונות העמידה בפני

וכליון (משוואה משחרר רק המוות) — העמידו בפני

רטוש דמות, שכל הניגודים ההרטיים שבינו לבינה —

לא הסירו ממנה את הגדולה הטראגית.“ (עמ' 130) וה-

דברים האלה לא נכתבו על ידי איש לח, לשעבר,

אלא על-ידי מבקר צעיר השואף להבין הכל, להיות

מעל לכל, נייטראלי לחלוטין. הוא מדבר רק בשם

ההגיון והכלל, אינו מזדהה עם שום צד, אינו נוקט

עמדה, תמיד תוא מפוכח ונאור. — אך בסופו של דבר